

sac se ni ne osvrće. On pokušava trijezno i ozbiljno odgovoriti svim trijeznim i ozbiljnim misliocima koji su, pročitavši pažljivo njegova djela, ostali s nekim pitanjima.

U čitanju nečije knjige čitalac može iz danog teksta pročitati ono što pisac nije ni namjeravao napisati. Još je gore ako u tom svjetlu prosuđuje i napada knjigu naprosto. Mora-mo priznati da svi mi tako ponekad postupamo. I ne radi se tu o dogmatskom pluralizmu nego o pluralizmu strahova i briga. Dakako, protiv pluralizma briga i strahova nipošto se ne želimo boriti, ali nitko nema pravo da svoje vlastite brige i strahove monopolizira i nameće drugima kao jedino važeće. Briga oko „pravovjerja“ je sasvim opravdana. Ali je isto tako sasvim opravdana i briga oko toga da radosnu vijest prenesemo neskrraćeno ali u jeziku shvatljivom našim suvremenici. A to je — kaže pisac u uvodu — bila upravo njegova briga. Pisac se obradovao nad činjenicom što se zapravo svi kritičari — i s evangeličke i s katoličke strane — slažu.

Piscu je osobito stalo do toga da čitaocima protumači načela razumijevanja odnosno shvaćanja unutar kojih i na temelju kojih su napisane obje knjige o Isusu. Ovim djelom, objelodanjenim u *Quaestio disputata*, pisac želi razbiti one perspektive koje su neki čitaoci šami stvorili a koje u njegovim knjigama nisu prisutne. Samim time već je dao odgovor na mnoga pitanja koja su nastala u nekih čitalaca.

Knjigu pisac nipošto ne piše kao „apologiju“ („Cicero pro domo sua“). Uostalom sam je pisac već u uvodu svoje prve knjige napisao da moli za zdravu kritiku. Upada, međutim, u oči da kritika nije došla sa strane egzegeta kao što je pisac očekivao, nego sa strane nekih sistematskih teologa (dogmatičara). Ta činjenica vrlo mnogo govori o nemiru i strahu koji je prisutan u nekih sistematskih teologa, jer ne znaju kako postupiti i što učiniti s podacima suvremene kritičke egzegeze. Oni su nakon velikih uspjeha i otkrića suvremene egzegeze ostali nijemi.

Knjiga je vrlo interesantna, jer pokušava protumačiti gotovo sva goruća područja vjerskog iskustva pa je stoga preporučamo svim teolozima, a posebice onima koji su pokušali čitati Schillebeeckxova djela o Isusu.

Bernard HÄRING, KRISTOV ZAKON, Dru-gi svezak: Prvi dio posebne moralke (prijevod s njemačkog izvornika: *Das Gesetz Christi. Moralthologie. Dargestellt für Priester und Laien*, Zweiter Band: *Leben in der Gemeinschaft mit Gott und dem Nächsten. Erste Teil der Speziellen Moralthologie*. Erich Wewel Verlag, München und Freiburg, 1967), Izd. Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1980., 532 str.

O Bernardu Häringu, najuglednijem suvremenom moralisti, početniku poznate rimske akademije za moralnu teologiju „Alfonsonianum“, autoru brojnih studija, članaka i prikaza kod nas se pisalo u više navrata.

Dr Jordan Kuničić, profesor moralne teologije na Fakultetu u Zagrebu je među prvima našu javnost upoznao s teološko-moralnim mislima glavnog Häringovog djela *Kristov zakon* (u daljnjem navođenju KZ). U članku pod naslovom *Krist kao arhitektonska ideja moralke*, objavljenom u *Bogoslovskoj smotri* (25 /1964/, 55–71), prof. Kuničić iznosi brojne zamjerke Häringovoj kristocentričnoj moralici i djelu KZ napose. Prema njegovu mišljenju kristocentrična moralika ne razlikuje dovoljno osobni doživljaj od općih zaslada znanosti i nauke. Kristocentrično poimanje moralke ovu teološku disciplinu lišava naslova znanosti, moral pretvara u subjektivni doživljaj, očituje nedostatke sistematičnosti, boluje od izvjesnog infantilizma i upotrebljava neispravnu terminologiju.

Ovakvoj posve negativnoj ocjeni kristocentrične moralke u Häringovom KZ usprotivio se dr Bono Lekić, profesor moralke na Franjevačkoj teologiji u Sarajevu, koji je iste godine u reviji *Dobri pastir* (XIII–XIV, 276–285) objavio članak pod naslovom *Desetgodišnjica Häringove moralke (1954–1964)* u kojem iznosi svoja zapažanja o KZ nastojeći istovremeno obeskriječiti Kuničićeve tvrdnje. Poslije toga između njih je iskrsla polemika u koju se potom uključio profesor moralke u Ljubljani dr Štefan Steiner. O svemu tome može se čitati na stranicama *Dobrog pastira* iz 1966. pod naslovom *Dijalog o Häringu* (XV–XVI, 161–203).

Godine 1973., u izdanju Kršćanske sadašnjosti iz Zagreba, pojavio se je prvi svezak hrvatskog prijevoda KZ, a 1974. dr Ivan Fuček, profesor moralke na Filozofsko-teološkom institutu Družbe Isusove u Zagrebu, objavio je u *Bogoslovskoj smotri* duži osvrt na to djelo pod naslovom *Uz Häringov „Kristov zakon“* (44/1974/, 605–616).

Prošle (1980) godine, u izdanju Kršćanske sadašnjosti, pojavio se je i drugi svezak KZ o kojem je riječ u ovom prikazu.

Na početku drugog sveska KZ — u kojem se govori o zajedništvu s Bogom i bližnjima — nalazi se kraći biblijski uvod (str. 11–23) kojim se želi istaknuti ideja o dijalogu Boga i čovjeka, što svakako spada u samu bit kršćanskog morala.

Život zajedništva s Bogom u knjizi je prikazan u dva dijela. Najprije se govori o teološkim krepostima vjere, ufanja i ljubavi (str. 27–127), a zatim o kreposti bogoštovlja (str. 129–379) koju se — premda ona po sebi spada u red moralnih kreposti — također promatra u ozračju najintimnije povezanosti s tim od Boga darovanim krepostima. Smještajući raspravu o bogoštovlju neposredno iza teoloških kreposti B. Häring čini svojevrsnu novost. Autore moralnih priručnika prije nje-ga gledom na to može se svrstati u dvije skupine. Jedni — slijedeći raspored Tomine *Sume teološke* (II–II, 81–100) — o bogoštovlju govore kod izlaganja o kreposti pravednosti (Fanfani, Merkelbach, Prümmer, Kuničić i drugi). Drugi opet o kreposti religioznosti raspravljaju kod izlaganja sadržaja triju prvih zapovijedi Dekaloga (Noldin, Aertnys-Damen-Visser, Živković itd). Häringov primjer slijede i drugi autori novijih priručnika moralne teologije, npr. Van Kol i Gönthör. *Vjera* je nadnaravni dar preko kojega čovjek otkriva Boga, s njime se osobno susreće, rasvjetljuje svoj razum i uz Božju inicijativu započinje ostvarivati svoje spasenje. Čovjek je dužan u vjeri napredovati, pobuđivati je, priznavati, širiti, zaštićivati je kada je ugrožena i podvrgavati se pravorijeku Crkvenog učiteljstva. *Ufanje* je darovana krepost preko koje uvijek iznova ulazimo u nasljedovanje Krista. Preko te vrline očekujemo „samog Boga od Boga na temelju obećanja predobrog, svemoćnog i povjernog Boga“ (str. 89). Preko nadnaravne, od Boga darovane kreposti *ljubavi*, najbolje nasljedujemo Krista, sudjelujemo u ljubavi presv. Trojstva, ljubimo Boga poradi njega samoga. Preko te vrline mi i naši bližnji susrećemo se u Bogu. Da bi se to moglo ostvariti neophodno je da ta ljubav bude veća od svega, nutarnja, djelotvorna i duboko usađena u samoj čovjekovoj prirodi. Ulivena krepost ljubavi svim drugim krepostima daje čvrstoću i oblik. Ona je nutarnji izvor snage koji cijelom krepkosnom životu daje čvrstoću, nutarnji žar i vječnu vrljnost pred Bogom (str. 119).

Preko kreposti *bogoštovlja* (str. 129–379) na poseban način iskazuje se čast Božjoj svetosti, uzvišenosti i slavi. U središte svih naših čudorednih težnji ne smije se staviti vlastito usavršavanje u kojem bi se i bogoštovni čini shvatili jedino ili pretežno kao sredstvo vlastitog usavršavanja. Glavni motiv svih naših

želja i čina mora biti proslava Boga (str. 174). Bogoštovlje, nadalje, nije samo najodličnija čudoredna krepost nego se ona može označiti kao religiozna forma svih kreposti. Preko nje svako dobro djelo — a ne samo bogoštovni čini u strogom smislu — spadaju u bogoštovlje, tj. klanjanje Bogu, ukoliko je ono usmjereno i podređeno Božjoj slavi (str. 173).

Pisac ističe da nauka o sakramentima spada u središte moralnog bogoslovlja. Najviša zadaća ljudskog života sastoji se u štovanju Boga, a vrhunac i središte Božje proslave je Kristova velikosvećenička žrtva od koje Bogu dolazi slava a ljudima spasenje. Sakramenti nas posvećuju, preko njih naš život dobiva spasenjskopovijesnu plodnost, omogućuju nam susret s Kristom na najosobniji način. To su Kristovi svadbeni darovi Crkvi, a nama znakovi zajedništva u Crkvi i za Crkvu, te obavezna sredstva posvećenja i spasenja (str. 181–182). U dodatku o *sakramentalima ili blagoslovinama* (str. 221–229) pisac daje njihovo poblize određenje i govori kako se s njima treba služiti da se postigne cilj zbog kojega su ustanovljeni.

Štovanje Boga središnji je životni zahtjev postavljen pred svakog čovjeka. Ali i tu se može zatajiti. Radi toga se govori i o *griješima protiv naravi bogoštovlja* (str. 273–298), među koje treba ubrojiti *bezbožnost* i razna *kulturna zastranjenja*.

Na kraju rasprave o kreposti bogoštovlja govori se o posebnim oblicima iskazivanja časti Bogu (str. 299–379). Autor se osvrće na *molitvu* (str. 299–319), *štovanje Boga njegovim imenom* (str. 320–329), na *zavjete* (str. 329–340) i opsluživanje *dana Gospodnjega* (str. 340–379).

Život u zajedništvu s braćom tema je drugog dijela knjige (KZ II, str. 383–519), koji je također razdijeljen na dva dijela. Najprije pisac govori o sadržaju kršćanske ljubavi prema bližnjemu, a zatim tumači u čemu se sastoji međuovisnost ljubavi prema Bogu naspram ljubavi prema sebi i bližnjemu. Nakon toga iznosi sadržaj zapovijedi „ljubi svoga bližnjega kao samoga sebe“ (Mt 22, 39). Na str. 413–426. slijedi izlaganje o dva glavna vida ljubavi prema bližnjima: služenje tjelesnim (materijalnim) dobrima i brigom za njihovo duhovno spasenje (str. 427–488). Posljednje stranice djela (489–519) osvrću se na izravne povrede ljubavi prema bližnjima preko zavođenja, sablazni i pomaganja u tuđem grijehu.

Häringov KZ po prvi put se pojavio prije dvadeset sedam godina. Nakon toga zbililo se niz činjenica koje su prisiljavale da se svako naredno izdanje upotpunjava i usavršuje,

ali sâmno je djelo u biti ipak ostajalo isto. To isto vrijedi i za njemačko izdanje iz 1967. prema kojemu je napravljen i hrvatski prijevod.

Teološka misao uopće, a moralna napose, tijekom posljednjih tridesetak godina doživljavala je stalna previranja. Radi toga je i sam Häring, slijedeći znakove vremena i osluškajući potrebe svojih suvremenika objavio više samostalnih studija i publikacija u kojima je neprestano misaono upotpunjavao ono što nije moglo biti rečeno u KZ. Ta činjenica potakla je priređivače drugog sveska hrvatskog izdanja da uz autorov pristanak na pojedinim mjestima umetnu veće ili manje tekstualne cjeline iz kasnijih Häringovih djela ili novijih crkvenih dokumenata, na što upozorava bilješka na 64. strani.

Nakon što se – govoreći o dužnostima koje proizlaze neposredno iz vjere – ističe nužnost podvrgavanja Crkvenom učiteljstvu, bilo je neophodno reći nešto i o odnosu između savjesti pojedinaca i učiteljstva jer tu lako može doći do nejasnoća i konkretnih poteškoća. Da bi se to izbjeglo, u hrvatskom izdanju na str. 64–78 umetnut je Häringov tekst *Savjest i učiteljstvo* koji je svojevremeno izašao u *Svescima* (br. 19–20, Zagreb 1970/71., str. 20–27).

Izlaganje o teološkoj kreposti nade prilično je siromašno. S druge strane, u suvremenoj teološkoj misli sve više se govori o ovoj bogoslovskoj kreposti, a poticaj je došao od J. Moltmanna (*Theologie der Hoffnung*). Njega slijede poznati protestantski i katolički teolozi, npr. W. Pannenberg, J. B. Metz, E. Schillebeeckx i K. Rahner. Zbog toga su u hrvatskom izdanju KZ umetnuta dva kraća Häringova teksta: *Eshatološke kreposti i Protest i nenasilnost kao jezik nade* (str. 95–105).

Mada je kreposti bogoštovlja posvećeno dosta prostora, ipak je bilo potrebno osvrnuti se na prilike vremena i sredinu u kojoj ljudi žive danas. Uostalom, Drugi vatikanski sabor je upozorio na opću pojavu ateizma (GS 19–21) i prisutnost suvremenih sekularizatorskih ideja (GS 36, 43, 62) koje predstavljaju izvjesne poteškoće u iskazivanju časti i klanjanja Bogu. Da bi se našim čitaocima pomoglo da što lakše naduđu te probleme, na str. 129–161 KZ II. umetnuta su tri teksta: *Sekularizacija danas, Sekularizacija i ateizam i Sveto i profano*.

Glede odbijanja nedostojnih od primanja sakramenata treba reći da u KZ nije dostatno izložen problem rastavljenih i ponovno vjenčanih od kojih barem neki smatraju da imaju pravo na primanje sakramenata, što postojeće pravne norme ne dozvoljavaju,

pa je u hrvatskom izdanju taj problem popunjen umetkom: *Nezakonit brak i sakramenti* (str. 210–213).

U posljednjih dvadeset godina ekumensko gibanje poprimilo je široke razmjere u Crkvi i izvan nje. Uslijedili su brojni susreti predstavnika raznih crkava od kojih su posebnu pažnju privukli susreti pape Pavla VI. s carigradskim patrijarhom Atenagorom 5. I. 1964. (usp. *Glas koncila* 1/1964., str. 5; J. VODOPIVEC, *Ekumenizam je već počeo*, Zagreb, KS, 1968., str. 46–47) i primasom anglikanske crkve M. Ramseyjem 23. III. 1966., (usp. *Glas koncila*, 7/1966., str. 5–7; J. VODOPIVEC, *Nav. dj.*, str. 62–65). Nekatolički promatrači bili su prisutni na Drugom vatikanskom saboru, a održavaju se i brojni ekumenski simpoziji na raznim nivoima. Od šesnaest koncilskih dokumenata dva se odnose na tu problematiku: dekreti o ekumenizmu *Unitatis redintegratio* i *Orientalium Ecclesiarum*, oba od 21. XI. 1964. godine. Po završetku Koncila Sekretarijat za jedinstvo kršćana izdao je *Ekumenski direktorij* (prvi dio je objavljen 14. V. 1967., a drugi 16. IV. 1970.). Tim dokumentom dane su smjernice za primjenu koncilskih misli gledom na ekumenizam. Na str. 229–234. nalaze se neke upute iz prvog dijela direktorija br. 38–63., koje se inače odnose na *sudjelovanje u zajedničkom bogoslužju (communicatio in sacris)*, a na str. 234–236. slijedi umetak o *Mješovitim ženidbama* iz pobudnice pape Pavla VI. od 31. III. 1970., br. 1–17. Nakon ovoga na str. 236–272. slijede još dva umetka: *Za ekumensko rješenje mješovitih ženidbi* i *Meducrkvena euharistija (interkomunija)*.

Nakon što se govorilo o negativnom vidu svetkovanja dana Gospodnjega blagdanskim odmorom bilo je potrebno istaknuti da nesebično zalaganje tzv. sekularizatorskih humanista, i mada je po sebi vrijedno pohvale, ipak predstavlja izvjesnu pogibelj ako se ono doživljava na izričito antropocentričan način. Isključuje se Boga i tako svjesno i odgovorno postaje idolatrijom. Na postojanje te opasnosti aludira umetnuti tekst *Etički dijalog sa sekulariziranim čovjekom* (str. 373–379).

U suvremenoj teologiji često i rado se govori o raznim načinima postignuća oslobođenja suvremenog čovjeka. U tom pravcu smjera tekst *Spasenje i oslobođenje* (str. 472–488).

Hrvatsko izdanje II. sveska KZ sadrži obilnu i posuvremenijenu stranu i domaću bibliografiju koju je priredio autor ovih redaka. U prikupljanju i odabiranju studija i publikacija iz hrvatske literature željelo

se donijeti najnovije i najvrednije što je bilo objavljeno do uključivo 1978. godine. Da bi literatura bila što potpunija, nije se ostalo na onome što se o moralnim temama pisalo i objavljivalo samo u teološkim revijama i časopisima ili se nalazilo među izdanjima isključivo crkvenih izdavača. Kao primjer može poslužiti popis literature o kreposti vjere na str. 61–64. Uz radove na hrvatskom u literaturi ima više priloga iz slovenskog jezičnog područja.

Treba istaknuti da je prijevod vrlo uspješno učinjen. Možda bi bilo bolje da je npr. na str. 123. umjesto riječi *dokonačanje* ljubavi upotrijebljen izraz *dovršenje* ili *ispunjenje* ljubavi (Die Vollendung der Liebe), a na str. 325 umjesto *rješenje* od zavjeta upotrijebljena riječ *prestanak* zavjeta, mada u njemačkom izvorniku stoji izraz *rješenje* (Lösung vom Gelübde).

Lektura je pažljivo obavljena. Ipak, izmakle su neke sitnice od kojih ovdje radi ilustracije navodim neujednačenosti kod navođenja vlastitih imena: S. Alfonso (str. 73), sv. Alfonz (str. 275, 318), ili Alfonz, bez izraza sveti (str. 400); ime Tertulijan (str. 342), a zatim kao Tertulianus (str. 437); Hrizostom (str. 300), a onda pogrešno Chrizostom (str. 417); ime sv. Tome Akvinskoga (na kojega se u II. svesku autor navraća čak 64 puta) redovito se navodi kao Toma (str. 40, 42, 119, 120), jedino na str. 343 kaže *Toma akvinski*; i kod navođenja sv. Augustina potkrala se je pogreška na str. 414, gdje stoji *Augustine* umjesto *Augustin*.

Na kraju treba reći da drugi svezak hrvatskog izdanja Haringovog *Kristovog zakona*, premda u sebi sadrži izvjesne didaktične nedostatke, na veoma jasan, logičan i sistematičan način iznosi pred čitaocem bogatstvo i ljepotu kršćanskog morala. Kao takvo, djelo može izvršno poslužiti za popunjavanje moralnog znanja, pa se stoga samo od sebe preporučuje.

Marijan BIŠKUP

Carl Heinz RATSCHOW (izd.), ETHIK DER RELIGIONEN. Ein Handbuch. Primitive, Hinduismus, Buddhismus, Islam, Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart 1980, str. 511.

Ne može se baš reći da ima mnogo sistematskih radova o religioznim etikama izvan kršćanstva. Stoga veoma dobro dolazi ovo solidno djelo, s prilogima šestorice svjetski poznatih autora.

U prvom prilogu sam izdavač Carl Heinz Ratschow govori „O pobožnosti. Studija o odnosu vjere i čudoređa“. Autor polazi od Grka (Sokrat, Platon) da bi opširno raspravljao o utjecajima racionalizma i prosvjetiteljstva (Kant, Schleiermacher). Značajan je autorov zaključak: današnje etičko raspadanje na Zapadu nije plod racionalizma nego unutrašnjih pomaka u samom kršćanstvu kojima se vjera odvojila od života: „Kršćani su danas jednako podložni strastima i utvarama kao u vrijeme Tertulijana i Augustina. Kršćanska zajednica treba danas potporanij Deset zapovijedi kao i prije tisuću godina“ (str. 76).

Drugi prilog: W. Dupré, „Kultura i etos. O problemu čudoređa u primitivnim kulturama“. Autor ne ide za sintetičkim prikazom tog odnosa u raznim primitivnim kulturama. To su obradili drugi autori, osobito Westermarck i, s katoličke strane, Cathrein. Autor više raspravlja o nekim bitnim elementima tog pitanja, npr. o važnosti mita i mitologije te o ugrađenosti etosa u tkivo cijelog društva. Važan je autorov zaključak da se čudoređe ne da shvatiti bez religiozne komponente. Postoji uzajaman odnos: vjera utemeljuje i produbljuje čudoređe, a ovo opet nosi i usavršava vjeru. Stoga, u povijesnoj i usporedbenoj perspektivi, ne može se apstrahirati od pojma Boga kad je riječ o čudoređu.

U trećem prilogu P. Antes govori „O etici u islamu“. Članak je pisan jasno i pregledno, što je i po sebi shvatljivije ako se ima pred očima da tu nema toliko nejasnoća kao, na primjer, u budizmu ili u hinduizmu. Uzevši u obzir naše prilike i blizinu muslimana, ovaj je članak veoma koristan, prava potreba za osnovno upoznavanje s etičkom dimenzijom islama.

Mnogo su zahtjevnija slijedeća dva priloga: P. Gerlitz, „Etika Bude. Filozofski temelji i čudoređne norme u ranom budizmu“, te G.-D. Sontheimer, „Etika u hinduizmu“.

Ovi radovi koriste ne samo obilnu modernu literaturu nego polaze od samih budističkih i hinduističkih tekstova na izvornim jezicima. Stoga odaju prvorazrednu stručnost i neće se moći zaobići kad je riječ o prikazu budističke i hinduističke etike, osobito ako je se želi vidjeti u odnosu prema kršćanskoj etici.

I kod nas ima u posljednje vrijeme sve više radova o azijskim filozofskim sistemima. Pojavilo se i opširno antologijsko djelo o etici (R. Iveković – Č. Veljačić, Indijska i iranska etika, Sarajevo 1980). Prilika je to i poticaj da se i s kršćanske strane prikažu kako razlike tako i mogućí priključci. Jednom je rekao R. Guardini da će kršćanstvo imati posljednji